

Fornleifaskráning í Ölversholti

Elín Ósk Hreiðarsdóttir

**Fornleifastofnun Íslands
FS220-03151
Reykjavík 2004**

Forsíðumynd er af útihúsasamstæðu RA-399:004

© Fornleifastofnun Íslands
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Efnisyfirlit

1. Inngangur.....	4
2. Um fornleifaskráningu	5
3. Fyrri fornleifakönnun.....	7
4. Byggðasaga.....	8
5. Fornleifaskrá	8
6. Minjar í Ölversholti	39
Heimildaskrá.....	42

Viðauki

Loftmynd þar sem merktar eru minjar í Ölversholti	44
---	----

1. Inngangur

Á vormánuðum 2003 höfðu eigendur Ölversholts samband við Fornleifastofnun Íslands og fóru þess á leit að stofnunin sæi um skráningu fornleifa í landi Ölversholts. Ástæðan var m.a. að líklegt er að í landareigninni verði byggðir nokkrir sumarbústaðir á næstu árum. Skráningin var gerð í október og nóvember 2003.

Fornleifastofnun vann á árunum 1999-2000 heimildakönnun (svæðisskráningu) fyrir alla Rangárvallasýslu og komu svæðisskráningarskýrslur út árið 2000.¹ Heimildakönnun leiddi í ljós ríflega 20 þekkta minjastaði í landi Ölversholts. Eftir viðtöl við heimildamenn og vettvangsathugun fjölgaði minjastöðum nokkuð og urðu þeir samtals 34.

Efnisskipan í þessari skýrslu er svipuð og í öðrum skýrslum um aðalskráningu fornleifa.² Á eftir inngangi er kafli um fornleifaskráningu sem m.a. gefur yfirlit um löggjöf og aðferðir við fornleifaskráningu (2. kafli). Þá er greint frá fyrri fornleifarannsóknum á skráningarsvæðinu (3. kafli) og sögu jarðarinnar (4. kafli). Síðan er birt skrá yfir fornleifastaði sem kannaðir voru 2003 (5. kafli). Í skráningarkerfi FSÍ eru minjastaðir flokkaðir eftir jörðum. Er miðað við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Jörðin fær sérstakan kafla þar sem gerð er grein fyrir takmörkum hennar, breytingum á þeim og öðrum upplýsingum sem geta varpað ljósi á sögu byggðar og búskapar á staðnum. Jörðinni fylgir síðan skrá með umfjöllun um hvern minjastað með teikningum þar sem við á. Með jörðinni fylgir einnig minjakort sem sýnir minjastaði, örnefni og aðrar upplýsingar sem tengjast fornleifum og horfnum búskaparháttum. Í 6. kafla er rætt um minjar sem eru í hættu í Ölversholti og settar fram tillögur um aðgerðir til að vernda fornleifar á svæðinu.

Fornleifaskráning í Ölversholti var gerð af Elínu Ósk Hreiðarsdóttur og sá hún einnig um frágang og skýrsluritun, en verkið var unnið undir stjórn Adolfs Friðrikssonar fornleifafræðings. Gunnari Harðarsyni og eigendum jarðarinnar eru færðar kærar þakkir fyrir aðstoð og upplýsingar.

¹ Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir. 1999.

² Sbr. Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson 1994-.

2. Um fornleifaskráningu

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenzka fornleifafélags, einkum og sérílagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdaglegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathuganir en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum, og skipuleg heimildaúttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir.

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 10. grein þjóðminjalaga (nr. 107, 2001), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja ...“ Er þessi fornleifakönnun í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
 - b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
 - c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
 - d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
 - e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
 - f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
 - g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
 - h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
 - i. skipsflök eða hlutar úr þeim.
- Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef mannvistarleifar sem falla undir ofangreinda skilgreiningu finnast á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði, þá þarf að leita heimildar til að hreyfa við þeim. Í 14. gr. þjóðminjalaga segir m.a.: „Nú telur ... sá sem stjórnar opinberum framkvæmdum, að hann þurfi að gera jarðrask, svo sem vegna vegagerðar, veitulagnar, framræslu eða skógræktar, er haggð geti við fornleifum og skal hann þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá því áður en hafist er handa við verkið. Lýst skal nákvæmlega breytingum þeim er af framkvæmd mundi leiða. Fornleifavernd ríkisins ákveður hvort og hvenær framkvæmd megi hefja og með hvaða skilmálum. Við allar meiri háttar framkvæmdir ... skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum.“

Það eru því hagsmunir framkvæmdaaðila að hægt sé fletta upp í ábyggilegum skráum um staðsetningu fornleifa áður en framkvæmdir hefjast svo komist verði hjá óþarfa kostnaði og töfum. Einnig eykst nú skilningur á að fornleifar eru vannýttar auðlindir í ferðaþjónustu en forsenda þess að hægt sé að velja staði til kynningar fyrir ferðamenn er að til séu heildstæðar upplýsingar um menningarminjar, ástand þeirra og staðsetningu á viðkomandi svæði.

3. Fyrri fornleifakönnun

Ekki er vitað um neinar fornleifaathuganir í landi Ölversholts fyrir en Fornleifastofnun gerði svæðisskráningu fyrir jörðina 1999. Magnús K. Sigurjónsson, einn af eigendum Ölversholts hefur tekið saman greinargerð um jörðina þar sem m.a. er fjallað um byggðarsögu jarðarinnar, um sumar þeirra tófta sem sjást í landareigninni og rætt við heimildamenn. Fyrsta heildstæða vettvangsúttektin á fornleifum var hins vegar gerð haustið 2003.

4. Byggðasaga

Vísbendingar um þróun byggðar má fá víða. Landnámabók greinir frá helstu landnámsmönnum en auk þess má fá vísbendingar um í hvaða röð svæði hafa byggst upp með því að skoða stærð jarða og landamerki, hvenær þeirra er fyrst getið í fornum skjölum, dýrleika jarða og einnig með því að skoða dreifingu kirkna og bænhúsa. Fornleifar s.s. kuml og eyðibýli fylla einnig inn í þær eyður sem kunna að vera í sögu einstakra svæða.

Góður skilningur á byggðasögu einstakra bæja verður vart fenginn nema með því að skoða söguna í tengslum við landnám og byggðapróun á stærra svæði. Því verður hér fyrst fjallað í stórum dráttum um byggðasögu í Holtum en síðan dregnar fram þær staðreyndir sem þekktar eru um Ölversholt.

4.1 Holtin³

Í Landnámu segir af bræðrunum Ráðormi og Jólgeiri sem námu land milli Þjórsár og Rangár. Ráðormur eignaðist land fyrir austan Rauðalæk og bjó í Vettleifsholti, en Jólgeir eignaðist land fyrir utan Rauðalæk og til Steinslækjar og bjó hann á Jólgeirsstöðum.⁴ Frásögnunum ber ekki saman því mikill munur er á því hvort Jólgeir nam aðeins landið að Steinslæk eða alla leið að Rangá. Á milli Rangár og Steinslækjar er töluvert svæði. Efri mörk hafa verið við landnám Þorsteins lunans en neðri mörkin eru óljós en ná að landnámi Þorkels Bjálfa.⁵ Bæjarstæði Jólgeirs er nú nær allt horfið í sand, eina uppblásturssvæðið í Holtum.

Áskell hnokkan Dufþaksson nam land milli Steinslækjar og Þjórsár og bjó í Áskelshöfða.⁶ Mörkin að ofan eru óljós, en líklegt má telja að hann hafi numið land allt upp að Hjallaneslæk og þýðir það að landnám hans hefur verið mjög stórt, stór hluti hins gamla Holtahrepps. Ekki er vitað hvar Áskelshöfði var en margar tilgátur eru um að bæir sem nú eru í byggð hafi áður heitið Áskelshöfði.⁷

³ Þessi undirkafla byggir á úttekt á byggðasögu sem gerð var í tengslum við svæðisskráningu í Rangárvallasýslu og birtist í skýrslunni *Menningarmínjar í Rangárvallasýslu: Greinargerð um svæðisskráningu*. Sædís Gunnarsdóttir. Fornleifastofnun Íslands. 2000. Fjölrit nr. FS122-99023. Reykjavík.

⁴ ÍF I, 367

⁵ ÍF I, 452-453.

⁶ ÍF I, 367.

⁷ Haraldur Matthíasson. 1982, 455.

Þorkell Bjálfi nam syðsta hluta Holtahrepps milli sjávar og landnáma Ráðorms, Jólgeirs og Áskels og milli Rangár og Þjórsár, og bjó hann í Háfi.⁸ Það er stórt og gott landnám og mikið af hlunnindum og innan þess er Þykkvibær þar sem var vísir að þéttbýli og vilja margir kalla það fyrsta sveitaþorpið á Íslandi.⁹

Sóknarkirkjur í Holtum voru á landnámsjörðinni Háfi, Ási, Kálfholti, Haga, Marteinstungu, Árbæ og sennilega á Jólgeirsstöðum en þar er nefnd kirkja í kirknaskrá Páls biskups frá um 1200. Útkirkjur voru í Hamri, á Skammbeinsstöðum og landnámsjörðinni Vetleifsholti. Bænhús voru í Akbraut, Stúfholti, Meiritungu, Syðri-Rauðalæk, Efri-Rauðalæk, Litlutungu og jafnvel í Pulu en þar segja gamlar sagnir að kirkja eða bænhús hafi verið og síðan hafi það verið flutt í Tungu sem þá var nefnd Sóttartunga en síðar Marteinstunga. Einnig var bænhús sennilega í Hábæ en þess er aðeins getið í sóknarlýsingu frá 1840.¹⁰

Ekki eru mörg kuml í Holtum, aðeins tveir staðir þar sem líklegt er að kuml hafi verið, í landi Rauðalækjar efri og Hábæjar. Einnig er Syðri Hamra getið í kumlatali þar sem sagnir eru um að nokkuð af gripum hafi fundist en ekki er talið sannað að það sé kuml.¹¹ Hins vegar eru margar sagnir um forna legstaði, þ.e. haugur Sigmundar, haugur í landi Háfs, Kötluhóll, Herríðarhóll, Stúfshóll, haugar Kaldólfs og Ölvers. Fornsögur geta ekki margra jarða í Holtum, aðeins er getið um Sandhólaferju, en hennar er einnig getið í máldaga Oddakirkju frá 1332.¹² Króks, Heiðar, Hreiðurs, Guttormshaga, Kaldárhólts, Þverlækjar, Köldukinnar, Hvamms, Lýtingsstaða, Þjóðólfsdaga, Ægissíðu, Hrafnatófta og Arnkötlustaða er getið í máldaga Oddakirkju frá 1270 og er Efri eða Syðri Hamars sennilega getið í sama máldaga sem og Húsa sem þá hétu Gásahús.¹³ Brekkna er ef til vill getið í sama máldaga en jarðarinnar er örugglega getið í máldaga Árbæjarkirkju 1332.¹⁴ 1503 er Ölvaðsholts fyrst getið og árið eftir er Sumarliðabæjar getið í sölubréfi.¹⁵ Hárlaugstaða er ekki getið fyrr en um 1524,¹⁶ og Nefsholts ekki fyrr en 1540.¹⁷

⁸ ÍF I, 368.

⁹ Árni Óla. 1962, 28

¹⁰ SSR. 1968, 210

¹¹ Kuml og haugfél, 2000: 69.

¹² ÍF XII, 52, DI II, 691-692

¹³ DI II, 86-88.

¹⁴ DI II, 86-88.

¹⁵ DI VII, 635, 715.

¹⁶ DI IX, 256.

¹⁷ DI X, 501.

Eins og sjá má er flestra lögbýla í Holtum getið á miðöldum og munar þar mestu um máldaga Oddakirkju. Nokkur eru ekki nefnd í skjölum fyrr en á 17. eða 18. öld en eru líklega byggð miklu fyrr og má ætla það út frá dýrleika jarðanna, landamerkjum og hjáleigum sem hafa byggst út frá þeim. Má þar nefna Berustaði, Hamarshól, Herriðarhól, Gíslaholt, Kvíarholt og Saurbæ. Einnig er ljóst að mikið af hjáleigum hafa byggst strax á miðöldum þótt þeirra sé ekki getið fyrr en í jarðabók 1710.

Fyrir utan bæjarhóla á býlum sem verið hafa í byggð fram á þessa öld eru fjölmargir staðir þar sem byggð hefur annaðhvort varað í stuttan tíma eða þar sem hjáleigur eða afbýli hafa lagst í eyði fyrir 1847, utan Þykkvabæjar. Hér má greina fjölgun í hjáleigubýggð á seinni hluta 17. aldar eins og víða annarsstaðar.

Byggðasaga í Holtum er um margt ólík öðrum svæðum á Íslandi vegna þeirrar þéttbýlismyndunar sem varð í Þykkvabæ sem á sér fáar hliðstæður hér á landi. Líkur eru á því að fornt kuml hafi verið við Háabæ sem bendir til þess að byggð hafi verið komin þar þegar á 10. öld og einnig var bænhús sennilega á Glæsi í landi Háabæjar. Þykkvabæjar er fyrst getið í máldaga Oddakirkju frá 1270.¹⁸ Að sögn Svavars Sigmundssonar, forstöðumanns Örnefnastofnunar, þýðir orðið Þykkvibær þéttbýli og því má ætla að þéttbýli hafi verið þar strax á 13. öld.

4.2 Ölversholt

Eins og kemur fram í byggðasögu Holtanna voru landamerki milli bræðranna Ráðorms og Jólgeirs í Landnámu talin um Rauðalæk. Upptök lækjarins eru í landi Ölversholts og því er jörðin nálega á mörkum upprunalegu landnámana tveggja. Rök hafa verið færð fyrir því að ofan við upptök Rauðalækjar hafi mörkin milli landnámana verið í Hamarsholti og samkvæmt því telst Ölversholt í landnámi Jólgeirs og verður það að teljast líklegri kostur.¹⁹

Ekki er vitað hvenær Ölversholt byggist fyrst upp. Bæjarins er fyrst getið í skjölum 1503 en ljóst er af því að þá hefur bærinn verið í byggð um skeið. Jörðin er þá metin á 20 hdr í kaupbréfi og telst hún því meðaljörf.

Engar heimildir eru um að kirkja eða bænhús hafi verið í Ölversholti en þau risu gjarnan á jörðum yfir meðallagi í dýrleika. Ekki eru þekktar fornleifafræðilegar

¹⁸ DI II 86-88

vísbendingar um aldur búsetu í Ölversholti. Þó myndu sumir e.t.v. nefna Ölvishaug sem hugsanlega undantekningu. Haugurinn er í jaðri bæjarhóls. Hann er meintur heiðinn legstaður en reynsla liðinna ára og áratuga er hins vegar sú að heiðna legstaði er oftast fremur að finna í gröfum sem láta lítið yfir sér fremur en hólum og hæðum sem bera nöfn frægra kappar eða sem þjóðsagnakenndar frásagnir eru um. Hvergi hefur kumt fundist svo nærri bæ sem raunin er í Ölversholti og líkurnar á að í Ölvishaug sé legstaður því e.t.v. ekki miklar. Ekki er annað vitað en byggð í Ölversholti hafi haldist fremur stöðug í gegnum aldirnar. Jörðin er greinilega óskipt þegar kaupbréf er gert 1503 en árið 1670 hefur Ölversholtshjáleigu verið skipt út úr landinu.²⁰ Hjáleigubúskapurinn var greinilega nokkuð stopull til að byrja með og má m.a. sjá það af því að hjáleigan er í eyði 1708.²¹ Þó virðist hún festa sig í sessi þegar frá leið. Síðla á 19. öld byggist svo annað býli úr landi Ölversholts. Það er Hafursholt en byggðin þar varð skammlíf þar sem aðeins var búið á árunum 1861-86.

Ekki er annarra stórtíðinda að geta úr byggðasögu Ölversholts fyrr en um miðja 20. öld þegar búskapur leggst af á jörðinni og hún fer í eyði.

¹⁹ Haraldur Matthíasson. 1982, 451-458

²⁰ DI VII, 635 og JÁM, 334-335

²¹ JÁM, 335

5. Fornleifaskrá

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (BO, SÞ o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: RA-399:001). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir fornleifar sem fundist hafa heimildir um.

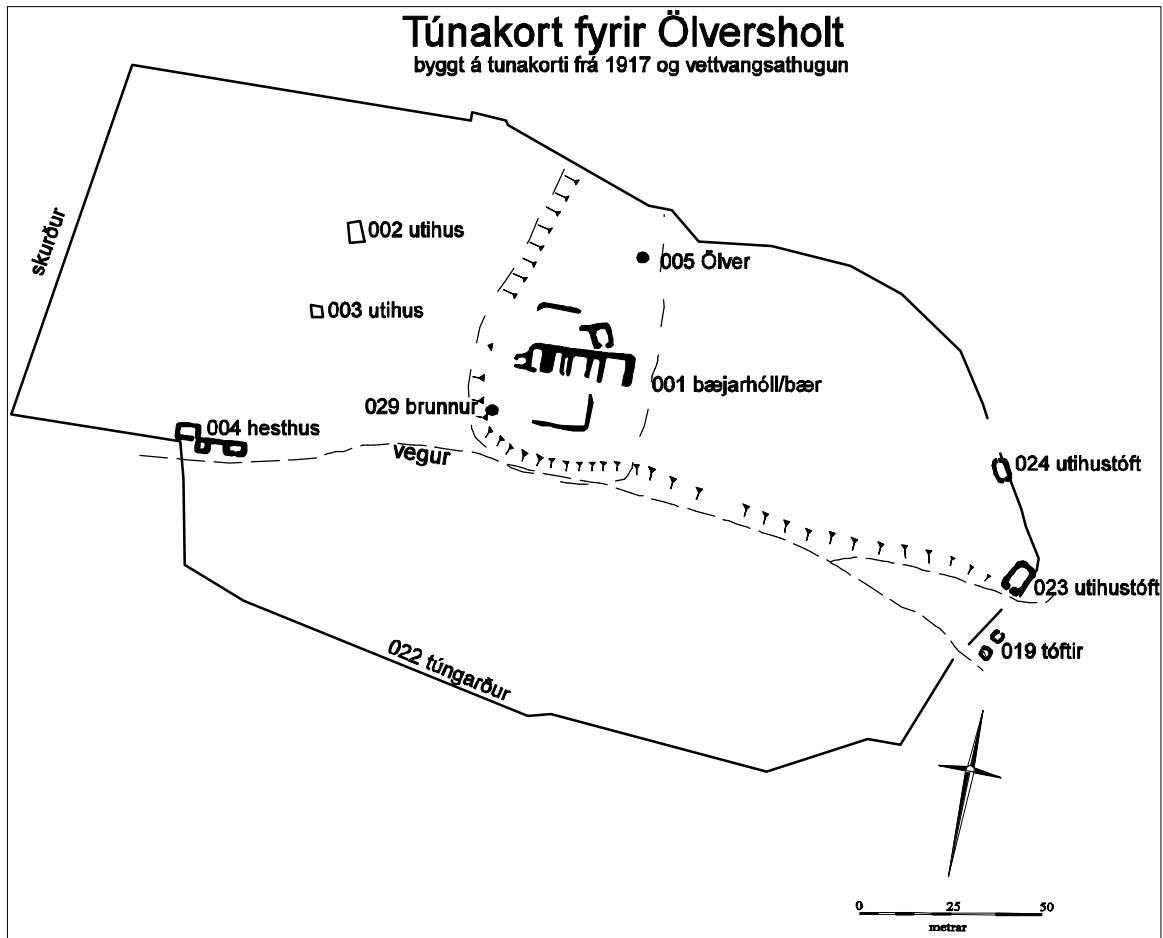
Í skránni fær hver minjastaður eina grein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða nátttröll). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í gráðum og mínútum. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum (stillingin WGP 84) og er mælt í miðju hvers minjastaðar. Áætlað frávik frá miðju er ekki meira en 10 metrar að meðaltali. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt með öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hætta, 2) hætta og 3) stórhætta. Þeir minjastaðir, sem eru fjarri byggð og öllu því umróti sem hugsanlega gæti skemmt þá, teljast ekki í hættu. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað teljast í hættu ef hugsanlegt er talið að þeim verði rótað. Sem dæmi um slíka staði má telja fornleifar í túni en þær teljast í hættu vegna þess umróts sem fylgir ábúð og búskap. Í stórhættu teljast minjastaðir þar sem yfirgnæfandi líkur teljast á að stöðum verði raskað vegna áætlað/eða fyrirsjáanlegs umróts. Sem dæmi um slíka staði má nefna minjastaði sem eru á skipulagssvæði þéttbýlis, inn í skógræktarreitum, innan áhrifasvæðis stórfamkvæmda eða sem uppblástur ógnar. Gerð er grein fyrir hver er hættuorsök hverju sinni. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

RA-399 Ölvaðsholt

16 hdr. 1503/1708, með Ölvaðsholtshjáleigu, annars 12 hdr. 1503: Jörðin seld fyrir 20 hdr í lausafé. DI VII, 635. Ritháttur á reiki, t.d. nefnt Ölvassholt eða Ölvarsholt. 1708 (JÁM): "Heyskapur utan túns mjög ljettur og taða í lakara lagi vegna eltíngar. Engjum jarðarinnar spilla nokkuð jarðföll." JÁM , 336. Túnakort 1917: Tún 3,2 ha, þar af slétt 1,5 ha, garðar 620 m²

RA-399:001 Ölvaðsholt bæjarhóll bústaður 63°53.776N 20°22.483V

Bærinn í Ölversholti var byggður á leifum eldri bæjar á árunum 1905-1915 og var notaður allt fram undir 1980 þótt jörðin hafi farið í eyði um miðbik 20. aldar. Ekki er

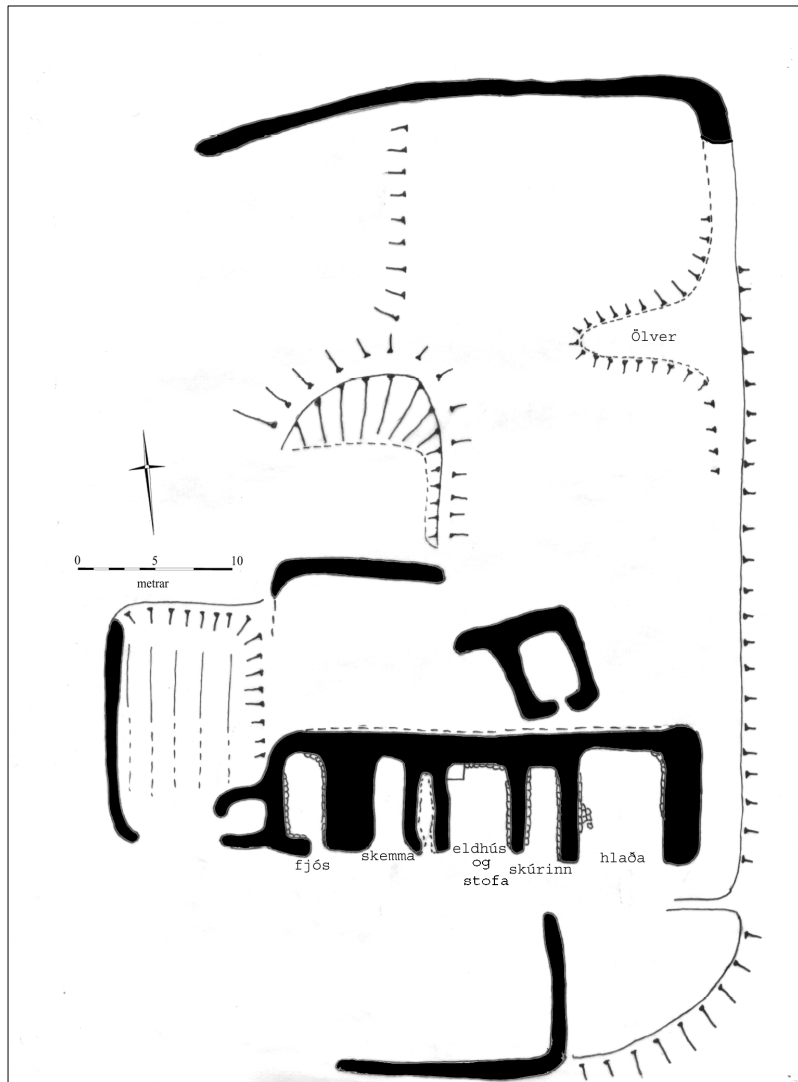
o Ljósmynd af Ölversholtsbænum frá því um 1950. Úr safni eigenda Ölversholts.

annað vitað en bærinn hafi alltaf staðið á bæjarhólnum þar sem síðasti bærinn stóð. Áður en Ölversholtshjáleigu var skipt út úr Ölversholti (en það var um 1670) var bæjarstæði Ölversholts nálega í miðju jarðarinnar en eftir að hjáleigunni var skipt út er

hann nærri merkjum við Ölversholtshjálegu. Vegarslóði liggur um tún Ölversholts og fram hjá bæjartóftunum.

Bæjarstæðið er ofarlega í túni sem komið er í órækt. Í jaðri túnanna að norðan og vestan er nokkur skógrækt. Einnig hefur svolítið verið gróðursett af trjám á bæjarhólnum, ofan bæjarsamstæðunnar.

Í greinargerð Magnúsar K. Sigurjónssonar um Ölversholt er gamla bænum lýst nokkuð nákvæmlega en lýsingarnar byggja á athugunum á bænum þegar hann stóð enn

uppi og á viðtali Magnúsar við Stefaníu Einarsdóttur sem bjó í Ölversholti á árunum 1915-1934. Þar er bænum lýst svona: "Ölversholtsbærinn var byggður af Þuríði Brynjólfsdóttur á árunum 1905-1915. Bærinn þótti stór og fallegur á sínum tíma. Var haldinn dansleikur þar í stofunni, því hún þótti svo stór þar í sveitinni. Bæjarhúsin sneru öll fram, frá vestri talið voru það fjósið, skemman, íbúðarhúsið, "skúrinn" og hlaðan. Öll voru þessi hús sambyggð líkt og burstabær. Voru veggir milli þeirra hlaðnir úr grjóti og útveggir einnig úr grjóti að innan en mold og síðan torf að utan. Framhlið og að hluta bakhlið hvers húss var með veggjum úr timbri klæddu bárujárn í ljósgrænum lit. Tyrfdör veggir gengu fram á milli húsa nema milli skemmu og íbúðarhúss, en þau voru undir einu þaki. Þök húsanna voru með viðargrind, efri hluti íbúðarhúss að auki alveg úr viði og á öllum þökum var bárujárn. Þar ofan á var á skúrþakinu og líklega einnig fjósinu klætt með torfi. Stærð íbúðarhússins í

fasteignalýsingu er 8 x 7 álnir með skúr 4 x 8 álnir. Íbúðarhúsið var kallað að væri "kassi" eða "kassahús", líklega var átt við að það væri uppbyggt úr timbri en ekki úr torfi. Þar voru veggir og loft klædd viðarpanel í efri hluta hússins. Stofan var í ljósbláum lit, en gluggar hvítmálaðir. Herbergjaskipan í bænum var þannig, að er komið var í bæjardyr (ganginn) var eitt herbergi vinstra megin. Það var ekki eftir 1920 notað sem íbúðarherbergi, heldur geymsla fyrir reiðtygi. Eldhúsið var innst með glugga á norðurhlið. Það var nokkuð stórt. Var þar skorsteinn, sem hlaðinn var úr grjóti og múrað í með steinsteypu. Ekki var hlóðaeldhús í þessu húsi en vafalaust í fyrri húsum. Gengið var til vinstri upp þrjú þrep upp í baðstofu, en stigi var um hleraop niður í kjallara. Baðstofan var eins og fyrr segir, rúmgóð vistarvera, þar sem vetrarstörf fóru fram að talsverðu leyti. Inn af baðstofunni var svo herbergi, sem verið hefur aðal svefnherbergið. Baðstofan og herbergið voru á hærra gólfi en önnur herbergi, gólf klætt timbri, en veggir og loft klædd strikuðum timburpanel og máluð. Austan við bæjardyrnar var sérstakt hús, "skúrinn", sem á voru einar dyr og voru þær úr eldhúsi. Í skúrnum var geymt ýmislegt, tað til eldneysis. Var það að hluta þiljað og

Bæjarhóllinn Ölfersholti, horft til norðausturs

innréttað til geymslu hluta. Skemman var vestur af íbúðarhúsinu og var undir sama þaki en með sér inngangi. Skemman hafði eins og Skúrinn upprunalegt heiti og var kölluð "litla kompan". Þar var einnig smiðjan. Enn vestar var fjósið, þar sem voru kýr á básum og kálfar í aðgreindri stíu. Fjósið hýsti 5 nautgripi. Það var með rafti og torfþaki. Hlaðan var í röð bæjarhúsa austan við bæjarhúsið. Hún var eðlilega stærsta húsið. Þar voru grjóthlaðnir veggir hærri en annars staðar og á þeim veggglæjur og upphækkun veggjarins með timburgrind, sem bar sperrurnar. Göngudyr voru fram á hlöðunni, en stórar dyr efst á bakhlið, þar sem hey var tekið inn, þegar hirt var af

túnum. [...] Hlaðan mun hafa verið byggð um leið og bæirnn og hefur því verið myndarleg bygging í upphafi. [...] Stærð hlöðunnar kemur fram í fasteignalýsingu á byggingum í Ölfersholti frá 1930, en þar segir að þar séu tvær heyhlöður 250 hesta. Heyi var hlaðið upp í svokallaðan heygarð bak við bæjarhús og hefur það einnig verið gert eftir að hlaðan var reist. Var lágur torfveggur í kringum heygarðinn, en til að ekki fylltist af vatni var haft op í veggnum. Ofan á "heyið", en svo var galtinn kallaður, var gjarnan tyrft til að verja gegn vætu."

Rústir gamla bæjarins sjást enn vel. Þær eru á hæð eða hól sem hefur líklega að nokkru leyti hefur hlaðist upp úr mannvistarleifum fyrri alda. Bæjarhóllinn er um 65 m á lengd en tæplega 45 m á breidd og snýr norður-suður. Ölfersholtsbærinn var notaður sem sumarbústaður allt fram til 1980. Fljótlega þar á eftir fauk hann í óveðri. Tóftir bæjarins eru ennþá vel stæðilegar þótt veggir séu að nokkru leyti hrundir og grónir. Framan við bæinn hefur verið kálgarður en hann er nú illgreinanlegur. Þar hefur verið gróðursett nokkuð af trám. Samtals eru bæjartóftirnar með kálgörðum og heygörðum um 38 X 34 m að stærð. Bæjarsamstæðan sjálf er hins vegar um 32 X 9 m að stærð. Hér verður tóftum lýst þannig að fyrst er bæjarsamstæðu lýst frá austri til vesturs en síðan öðrum tóftum og görðum í kring. Austast í bæjarsamstæðunni er "Hlaðan". Hún er 4 X 8 m að innanmáli og eru greinilegar grjóthleðslur að innan. Allt timbur og bárujárn hefur verið fjarlæggt úr rústinni og er hlaðan opin til suðurs. Veggir hennar ná allt að 2,5 m hæð og er hún langhæst bæjartóftanna. Vestan við hlöðuna er svo "Skúrinn". Hann er um 2 X 6 m að innanmáli og eru greinilegar grjóthleðslur í veggjum hans að innan. Veggir "Skúrsins" eru töluvert lægri en "Hlöðunnar" eða um 1 m á hæð. Við hlið "Skúrsins" er íbúðarhúsið sem virðist samanstanda af tveimur hólfum. Í því austara voru bæjardyr að sunnan og eldhús að norðan og má sjá hvar eldhúsið hefur verið því steinsteyptur skorsteinn stendur enn uppi í norðvesturhorni. Þessi hluti er nú tæplega 6 X 4 m að stærð. Vestan við það var stofa og skemma, alls um 6,5 X 6,5 m að stærð en er nú nær alveg hrunið saman og því nær ógjörningur að greina lag þess. Það virðist þó ekki meira en 1 X 3-4 m að stærð. Undir stofunni var grjóthlaðinn kjallari. Vestan við þetta hólfi tekur við veggur sem um 4,5 m að breidd þar sem hugsanlega er alveg hrunin tóft. Vestan hans er svo "Fjósið", 2,5 X 5 m að innanmáli og enn nokkuð stæðilegt. Tóftin er öll úr torfi og grjóti en í því var steinsteyptur flór og op var austarlega á suðurhlið. Grjóthleðslur innandyrna í fjósinu eru áberandi og veggir þess um 1,5 m á hæð. Vestan við "Fjósið" er lítill tóft, e.k. kofi, sem byggður er upp við vesturvegg bæjarsamstæðunnar en snýr þvert á önnur

hús eða austur-vestur. Tóftin er um 2,5 X 2,5 m að innanmáli og op er á vesturvegg hennar sunnarlega. Er þá lýsingu bæjarsamstæðu lokið. Framan (sunnan) við bæ, innan við 4 m sunnan við "Skúrinn" má greina kálgarðshleðslu. Milli hennar og bæjar var stétt sem náði meðfram öllum bænum en er nú horfin í gróður. Hægt er að greina um 11 X 16 m af kálgarðinum en vestur- og norðurhliðar hans eru ekki merkjanlegar. Vestan við bæinn var gerði sem var um 16 X 11 m að stærð. Vesturveggur þess er greinilegur en aðrir veggir mun ógreinilegri og ekki víst að suðurveggur hafi verið á gerðinu. Beðasléttur virðast vera í garðinum og líklega hefur það verið kálgarður. Fast ofan (norðan) við bæinn er greinileg tóft. Hún snýr eilítið skakkt miðað við bæinn eða NNV-SSA. Tóftin er 8 X 7 m að stærð og er op á miðjum suðurvegg hennar. Tóftin er úr torfi og er nokkuð hrunin og á kafi í grasi. Ofan við bæ voru heygarðar. Greinileg merki sjást um garðana tæpum 10 m ofan við bæ.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Túnakort 1917 og Ölversholt (greinargerð), 46

RA-399:002 heimild um útihús 63°53.783N 20°22.558V

Rúmum 50 m VNV við bæ 001 var útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Það var rúmum 20 m NNA við annað útihús 003. Húsið var í vesturjaðri túns en er nú komið inn í ferhyrndan skógræktarreit. Ljóst er hvar húsið hefur staðið því þar er greinileg hæð í sléttlendinu.

Hæðin þar sem útihúsið stóð er allt að 0,6 m á hæð en um 8 m í þvermál. Önnur lág hæð er 5-10 m norðvestar en engar heimildir eru fyrir því að þar hafi eitthvað verið þó að útlit hæðarinnar gæti bent til þess.

Hættumat: stórhætta, vegna skógræktar

Heimildir: Túnakort 1917

RA-399:003 heimild um útihús 63°53.773N 20°22.577V

Um 60 m vestan við bæinn (001) var útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Það var um 40 m NNA við hesthúsið (004) sem enn sést. Húsið hefur verið um 5 m sunnan við ferhyrndan trjatreit í túninu. Í túni sem nú er í órækt.

Mikill grasvöxtur er á þessum slóðum. Dæld er í túninu á þessum stað en önnur ummerki um húsið eru ekki greinileg.

Hættumat: hætta, vegna skógræktar

Heimildir: Túnakort 1917

RA-399:004 hesthús+fjórðustóft

63°53.745N 20°22.602V

70-80 m suðvestan við bæ (001) eru leifar útihúsasamstæðu sem merkt eru inn á túnakort frá 1917. Óljós vegarslóði liggur fram hjá tóftunum fast sunnan þeirra. Tóftirnar eru neðarlega í túni sem komið er í órækt.

Útihúsasamstæðan, horft til norðausturs

"Aðspurð um

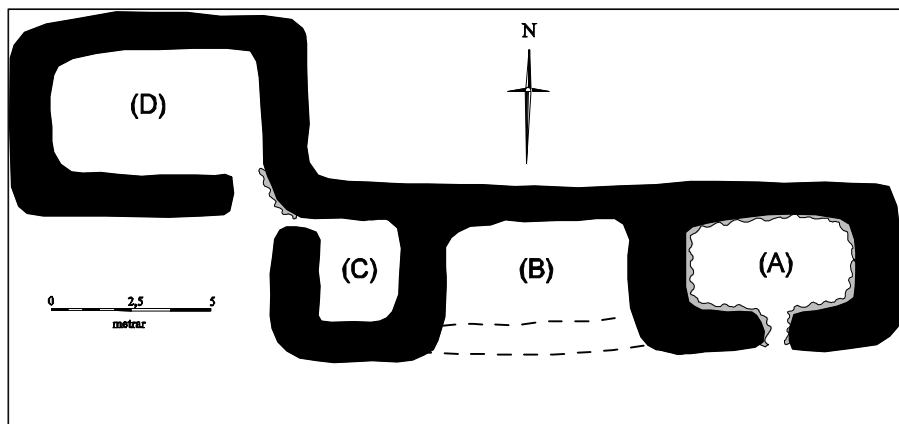
þessar tóftir var S.E.

[Stefanía Einarsdóttir] á því, að þarna hafi verið hesthús og í litla húsinu vestanvið hafi verið

reiðhestar.

Ofan við tóttina var hins vegar fjárrétt.

Tóttir þessar eru þá líklega

það hesthús sem var samkvæmt fasteignalýsingu frá 1930 "fyrir 10 hross með torfi og rafti". segir í greinargerð um Ölversholt.

Tóftirnar eru samtals 30 X 10 m og skiptast í 4 hólfi. Austast er hesthúsið (A) sem er 5 X 3 m að innanmáli. Op er á miðjum suðurvegg en grjóthleðslur eru áberandi í þessu hólfi. Við vesturhlið þess er annað hólfi (B) jafnstórt en óljósara. Sérstaklega er suðurveggur þess ógreinilegur. Vestan við þetta hólfi er svo þriðja hólfið (C) en það er mjög hrunið og timbur er inni í því. Það er um 3 X 2 m að stærð og er op á vesturvegg þess norðarlega. Líklega er þetta það hús sem Stefanía Einarsdóttir kallar "litla húsið" en þar segir hún að reiðhestar hafi verið. Norðvestan við þetta hólfi er svo fjórða hólfið

(D) sem var fyrir hey/fjárrétt. Það er 6-7 X 2,5 m að innanmáli og op er á suðurvegg austast eða til móts við op á (C).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Túnakort 1917 og Ölversholt (greinargerð), 47

RA-399:005 Ölver heimild um legstað

63°53.788N 20°22.470V

"Upp af bæjarstæðinu er hólkollur nokkuð hár, talinn haugur landnemans Ölvers." segir

í

Ölver, horft til NNV

Sunnlenskum

byggðum. "Í túninu í Ölversholti er hól, sem heitir Ölver, og segja gömul munnmæli, að þar sé Ölver heygður, enda hóllinn svo lagaður, að vel gæti verið mannaverk." segir í örnefnalýsingu. Ölver er efst á bæjarhólnum. Um er að ræða aflangan, ræktarlegan hól sem snýr austur-vestur, líkt og bærinn.

Hæðin er hæsti punkturinn á bæjarhólnum sem er dældóttur og á kafi í grasi. Hún er 5 X 2 m að stærð og 1 m á hæð. Hóllinn virðist ekki náttúrulegur.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: SB V, 260; Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 2

RA-399:006 Skógargötur vegur leið

63°54.565N 20°22.234V

Samkvæmt örnefnakorti var vegur, s.k. Skógargötur í Brúnum, 80-100 m suðvestan við veginn sem liggur að Ölversholti. Má enn sjá móta fyrir Skógargötum. Þær eru greinilegar frá Bjálmholtslandi yfir í land Ölversholts skammt vestan við veginn. Ekki er nákvæmlega vitað hvert göturnar lágu en nafnið bendir til að þær hafi verið farnar til að stunda skógnýttjar. Göturnar liggja samsíða veginum að Ölversholti meðfram Hafursholti en liggja síðan upp á holtið og áfram til suðausturs en hafa líklega sameinast heimreið að Ölversholti á Heimaholti. Göturnar liggja um grasi vaxin holt og mýrarsvæði.

Vegurinn er hvað greinilegastur nyrst í landareign Ölversholts. Þar má greina upphækkun undir veginn um 1,5 m á breidd en 0,3 m á hæð. Dældir eru beggja vegna vegarins og hefur þar verið tekið efni í veginn.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

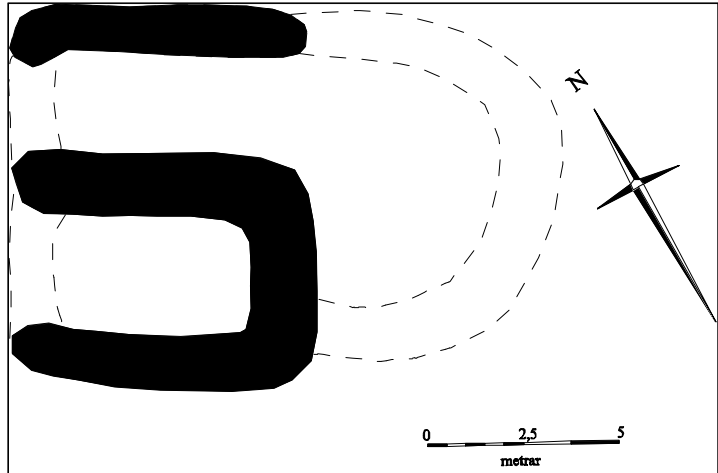
Heimildir: Örnefnakort

RA-399:007 Ærhúsdalur

beitarhúsatóftir

63°53.378N 20°23.207V

"Vestan við bæinn eru hæðir, sem heita Hnúkar. ... Syðst í Hnúkum heitir Ærhúsdalur ..." segir í örnefnalýsingu. Tóftir eru suðvestan við Litlasmala sem er stæðilegt holt. Þær eru á holti sem kallað er Hnúkatögl. Tóftirnar eru í Ærhúsdal en hann er þó ekki dalur í

venjulegum skilningi þessa orðs, frekar dæld í holtstoppinn. Húsin eru um 950 m suðvestan við bæ (001) en um 300 m suðaustan við jaðar skógreits í Leirdal. Merkjagirðing við hjáleiguna er um 60 m suðaustar. Húsin eru neðst í holti en umhverfis eru flóar á alla vegu. Í greinargerð um Ölversholt segir: "Á undanförunum öldum tíðkuðust fráfærur svo líklegt er, að svonefnd ærhús í Ærhúsdal hafi verið þar lengi. Þessir búskaparhættir gerðu Hnúkana að hagstæðri staðsetningu fyrir fjárhús, ærnar í góðu beitarlandi en ekki allt of fjarri bænum. Ærhúsin voru aðalfjárhús Ölversholts á þeim tíma er fráfærur voru, en þeim var hætt árið 1926."

Fjárhústóftirnar eru mikið hrundar og ógreinilegar ef frá er talinn norðurveggur sem nær 1 m hæð. Annars eru tóftirnar vart hærri en 0,3-0,4 m. Þær eru grasi grónar og ekki sést í neinar grjóthleðslur. Tóftunum má í raun skipta upp í tvennt. Suðaustar er óljóst hólf e.t.v. heygarður en að norðvestan eru sjálfar fjárhústóftirnar. Nú virðist sem fjárhústóftunum hafi verið skipt í tvennt og líklega hafa verið jötur í húsunum. Vesturveggur tóftarinnar er óljós. Op virðist hafa verið á norðarlega á austurvegg (NA vegg).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 1 og Ölversholt (greinargerð), 48

RA-399:008 Bjallastekkatún tóftir+garðlög stekkur 63°53.732N 20°22.823V

Hluti garðlaga í Bjallastekkjartúni, horft til norðausturs

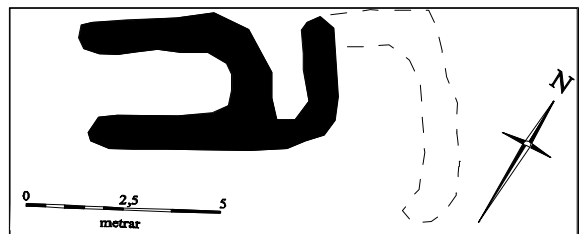
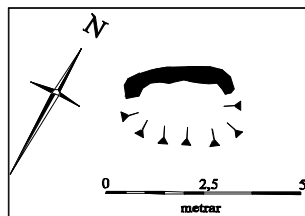
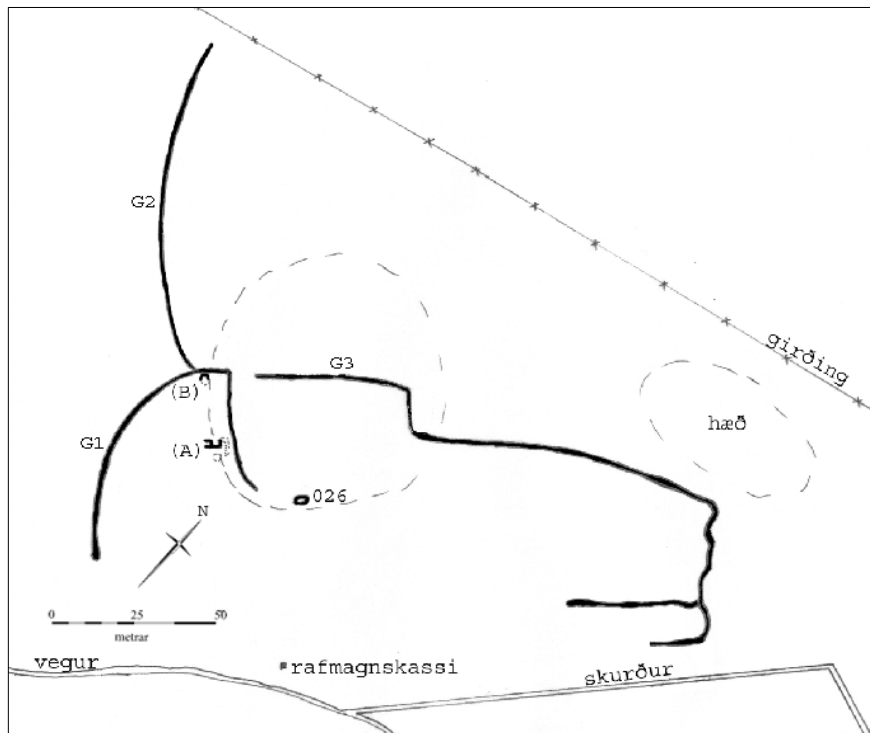
"Vestan í Hnúkum [sjá 007] er Leirdalur og vestan svo við hann

Fagrabrekka, en vestast svo Bjalli og Bjallastekkatún."

Segir í örnefnalýsingu.

Bjallastekkur er um 290 m VSV við bæ (001) en

um 30 m ofan við vegarslóða sem liggur fram hjá bæ

(001) og áleiðis að skógrækt í Leirdal. Stekkurinn er byggður sunnan í holt (Bjalla) en á holtinu og í næsta nágrenni eru umfangsmikil garðlög sem girt hafa svæðið af. Mjög grasgefið er á þessum slóðum.

Miklar leifar garða eru fyrst greinilegar um 160 m vestan við bæ. Garðarnir liggja bæði yfir og í námunda við hól sem er um 250 m VSV við bæ 001 og í sama hól er Bjallastekkur. Garðarnir eru signir og nokkuð fornlegir, víða um 2 m á breidd en 0,3 m á hæð. Stekkurinn sjálfur (A) er 8-9 X 3,5 m að stærð og er tvískiptur. Hann snýr NA-SV og er opinn til suðurs en nyrðra hólfið er opið til vesturs. Norðan við stekkin og austan hans er þýft og gætu frekari mannvistarleifar leynst þar. Stekkurinn er að miklu leyti niðurgraffinn, sérstaklega er austurhluti stekkjarins óskýr og austurbrún stekkjar er einvörðungu niðurgraffin en ekki upphlaðin. Um 20 m NV við stekkin er önnur tóft (B) byggð upp við sama hól. Tóftin er einföld og 3 X 2,5 m að stærð. Hún snýr NA-SV. Vesturveggur hennar er stæðilegur (hæð 0,8 m) en austurveggurinn mun ógreinilegri og tóftin að austan að mestu niðurgraffin. Líklega hefur op verið á suðurvegg tóftarinnar. Þrjú garðlög koma saman í námunda við þessa tóft. Eitt þeirra (G1) liggur frá tóftinni í boga til suðurs og suðausturs í um 60 m. Garðlagið fjarar út um 30-40 m ofan við vegslóða sem liggur frá Ölversholt og til skógræktarreits í Leirdal. Vel er hugsanlegt að þetta garðlag hafi áður verið lengra og að þúfnabakkar suðaustan við vegarhlóðann gætu verið framhald garðlagsins en þá er það alveg hrunið og hlaupið í þúfur. Annað garðlag (G2) liggur frá því fyrstnefnda við tóftina. Það liggur einnig í boga en þó mest til vesturs, í um 100 m áður en það hverfur, rétt áður en komið er að girðingu. Þetta garðlag er mjög sigið og ógreinilegt. Þriðja garðlagið (G3) liggur til norðausturs meðfram tóftinni. Hugsanlegt er að það sé í raun framhald fyrstnefnda garðlagsins en um 10 m eyða er þó milli tóftar B og þar til garðlagið hefst. Þetta garðlag liggur yfir hólnum sem tóftirnar eru byggðar utan í. Það liggur í um 40 m til NA en beygir þá til suðausturs og liggur í 15-20 m áður en það beygir aftur til NA og heldur áfram í 80-90 m. Garðlagið liggur þá í um 20 m til SA en þá liggur 30-40 m armur frá því til SV. Sjálft garðlagið heldur hins vegar áfram í um 10 m til viðbótar áður en það beygir til SV. Garðlagið má greina um 10 m til SV áður en það verður ógreinilegt og fjarar út. Líklega hafa þessi garðlög girt af túnbletti, verið einhvers konar vörslugarðar en ekkert er annað vitað um hlutverk þeirra en það sem lögun og lega gefur til kynna.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 1

RA-399:009 *Holtsnef* heimild um huldufólksbústað 63°53.969N 20°22.549V

"...og oft sást ljós í Holtsnefi, er skyggja tók" segir í örnefnaskrá. Holtsnef er hæð eða

hóll norðvestan við Stóradal en um 360 m norðan við bæ (001). Grasi gróið og þýft holt.

Hættumat: engin hætta

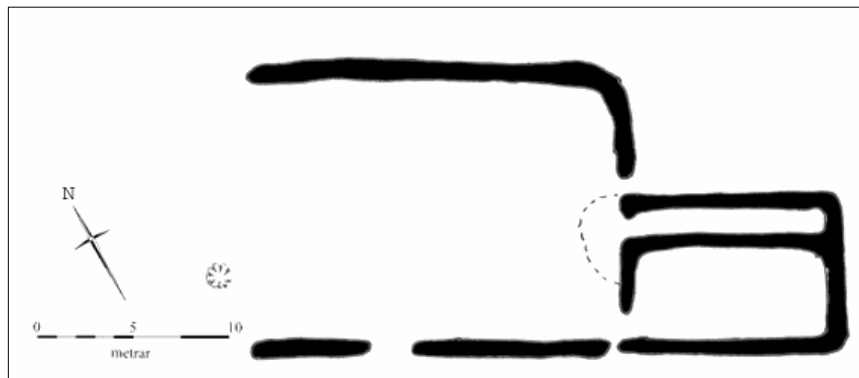
Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 2

RA-399:010 Gömlukvíar kvíatóftir 63°53.969N 20°22.549V

"Norðan við Skurðinn heita Flóð næst Skurðinum, þá Flóðamýri, nær bænum er svo þurrlendi, Stöðulbrúnir og Flóðarani, Dælur og Gömlukvíar hét heima við bæinn, sem nú er orðið að túni." Segir í örnefnalýsingu. Gömlukvíar voru ofan við Stöðulbrún og sjást enn. Þær eru um 80 m NNV við bæ 001 en 15 m ofan við skurð. Þéttur skógur er norðan og austan við kvíarnar sem eru á flöt sem er á kafi í grasi.

Í greinargerð um Ölversholt segir: "Gömlukvíar eru mjög gamlar tóftir kvía, sem notaðar voru á 19. öld og líklega löngu fyrr. Þær voru ofan við bæinn og þekkti S.E. [Stefanía

Einarsdóttir] þær vel en þær voru ekki lengur notaðar þegar hún var þar." Kvíarnar eru fremur sérstakar

að gerð. Þær eru samtals 30 m að lengd en 14 m að breidd. Efri hluti kvíanna (eystri) er mjög óskýr en þó má greina 2 samsíða hólf. Fram af þeim gengur e.k. gerði sem er opið til vesturs. Veggir eru víða um 1m á breidd en 0,4 m á hæð. Engar grjóthleðslur sjást í kvíunum.

Hættumat: hætta, vegna skógræktar

Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 2 og Ölversholt (greinargerð), 48

RA-399:011 heimild um þvottastað 63°53.690N 20°21.340V

"Vestan við gilið eru hvammar, efst Botnakompur, þá Kattakompur, næst Hlóðakompur (þar var ull þvegin) ..." segir í örnefnalýsingu. Botnakompur eru efsti hluti Hjáleigugilsins, þar neðan við taka við Kattarkompur og svo Hlóðakompur. Þær eru um 950 m ASA við bæ 001. Grasi grónir og dældóttir gilbarmar.

Ekki sjást nú greinileg merki um þvottastaðinn en lækurinn rennur í nokkuð breiðu

gili á þessum slóðum og árbakkar eru aflíðandi og þægilegir aðkomu.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 2

RA-399:012 *Draugakompur* örnefni draugur 63°53.522N 20°21.499V

"Vestan við gilið eru hvammar, efst Botnakompur, þá Kattakompur, næst Hlóðakompur (þar var ull þvegin), þar næst Imbupyttur, Kvígulaut, Þórðarlág og Draugakompur..." segir í örnefnalýsingu. Kompurnar eru dældir sem liggja eins og lítil dalverpi að læknum í Hjáleigugili. Draugakompur eru í einni af mörgum lögðum sem liggja að Hjáleigulæknum og voru samkvæmt örnefnakorti vestan við læk. Þær eru um 320 m SSV við þvottastað 011 í Kompunum en um 970 m suðaustan við bæ 001.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 2 og Örnefnakort

RA-399:013 heimild um huldufólksbústað 63°54.432N 20°22.363V

"Huldufólk bjó í Hafursholti og þóttist fólk verða þess vart, og oft sást ljós í Hlotsnefi, er skyggja tók" segir í örnefnalýsingu. Hafursholt er fast sunnan við merki Ölversholts og Bjálmholts. Það er um 100-150 m vestan við veg að Ölversholti. Grasi vaxið holt.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 2

RA-399:014 *Brúnavarða* heimild um landamerki 63°54.493N 20°22.669V

Landamerkjavarða var í Brúnum og er hún merkt inn á örnefnakort. Brúnir eru næsta holt ofan við (norðan við) Hafursholt. Girðing liggur yfir holtið þar sem varðan var en merki hennar eru nú ekki greinileg. Hún var um 1340 m NNV við bæ 001. Grasi gróið holt. Flói er milli þess og Hafursholts. Holtið teygir sig langt til norðurs frá þeim stað þar sem varðan var.

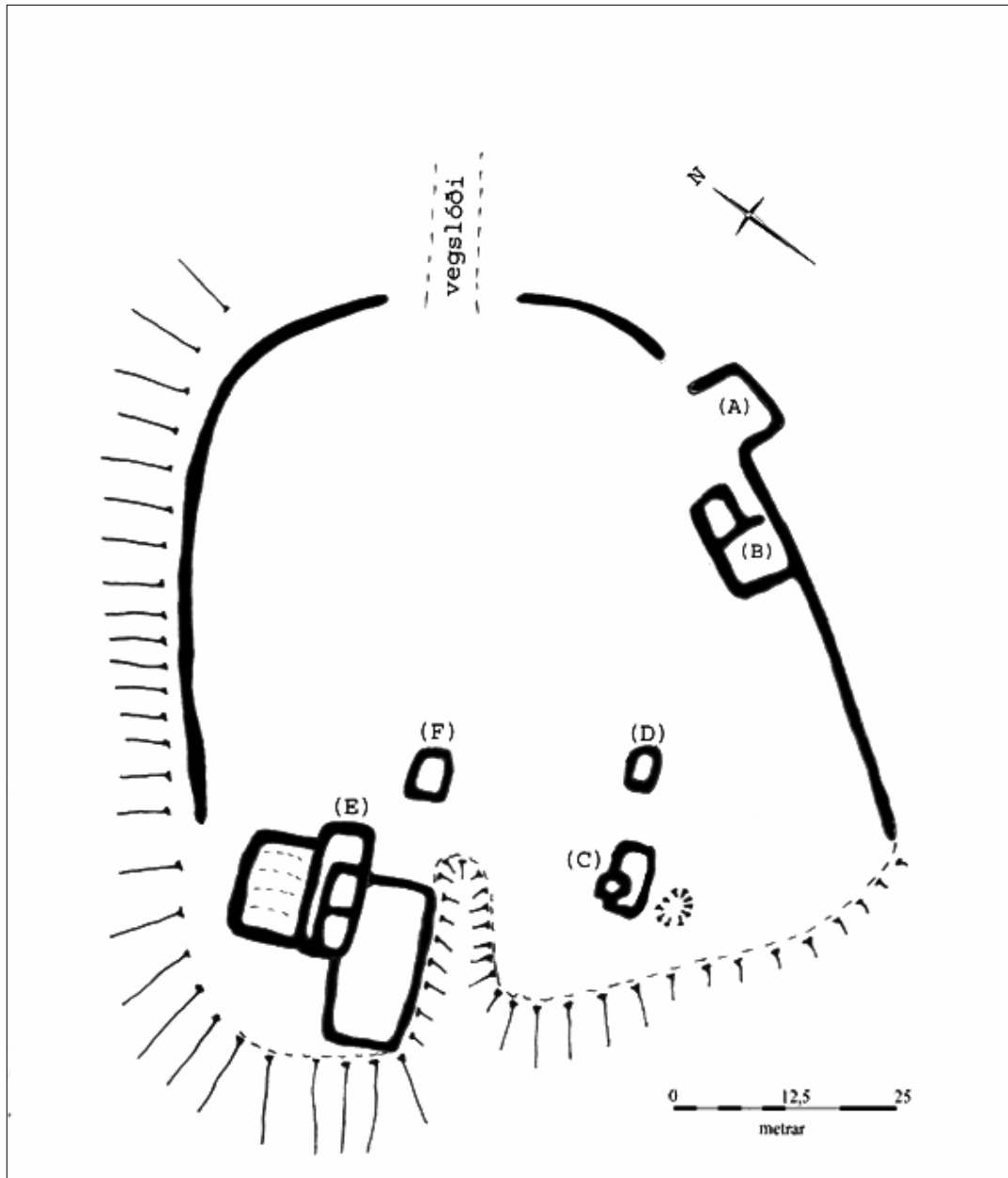
Hættumat: engin hætta

Heimildir: Örnefnakort

RA-399:015 *Hafursholt* tóftir+garðlag býli 63°54.433N 20°22.353V

"Til norðurs frá bæjarstæði er Hafursholt. Þar var byggt smábýli 1861 og stóð til 1886" segir í Sunnlenskum byggðum. "Norðan við Holtið er Bæjarsund, en norðan

við það Hafursholt, það er eyðibýli, sem var í byggð fram undir 1880" segir í örnefnalýsingu. Norðvestast á Hafursholti eru greinilegar leifar býlisins Hafurshólts. Það var rúmum 1200 m norðan við bæ 001. "Sést enn móta fyrir túnbletti" segir í Sunnlenskum byggðum. Hafursholt er allt að 10 m hátt holt sem er vaxið grasi og mosa. Holtið er slétt að ofan.

Á holtinu sjást tóftir bæjar með kálgörðum fast norðan og sunnan við og einnig leifar þriggja lítilla húsa sem og tveggja gerða sem eru sambyggð túngarði sem afmarkar svæðið á alla vegu nema að suðvestan. Tóftirnar eru víðast um 0,5 m á hæð en túngarðurinn er nokkru hærri eða mest um 1m á hæð. Hann er slitróttur en nær langleiðina umhverfis tún nema að suðvestan en sú hlið er alveg horfin. Innan vallargarðsins og við hann eru 6 tóftir. Sú stærsta (E) gæti verið af bæ en gerði eða

kálgarðar hafa verið bæði sunnan og norðan hans. Sjálf "bæjartóftin" skiptist upp í þrjú hól og er 6-7 X 16 m að stærð. Ekki er greinilegt op á henni. Að norðan og sunnan eru kálgarðar byggðir fast við bæjartófina. Um 10 m austan við syðra gerðið sem er samfast (E) er lítil tóft (F) hún er um 5 X 4 m að stærð, einföld og að hluta niðurgrafin. Fast sunnan við syðra gerðið er lítið gil í holtsbrúnina. Um 15 m sunnan við gilið er óljós tóft (C). Hún er um 7 X 8 m að stærð og virðist hafa skiptst upp í tvö hól. Ekki er greinilegt op á tóftinni sem er orðin mjög óskýr. Um 12 m austan við (C) er enn önnur tóft (D). Hún er 4 X 3 m að stærð, einföld og örlítið niðurgrafin. Ekki er heldur greinilegt op á henni. Fleiri tóftir eru ekki innan vallargarðs en upp við hann eru byggðar tvær tóftir eða gerði. Það vestara (B) er byggt upp við suðurhlið vallargarðsins innanverðs. Gerðið er opið til austurs. Það er 13 X 9 m að stærð en innan þess eru þverveggir sem skipta gerðinu upp í þrjú hól. Aðeins austar en gerðið er annað gerði (A) byggt við túngarðinn utanverðan, þar sem hann beygir til norðurs (eða við norðausturhlið). Gerðið er einfalt, opið til vesturs og 9 X 7 m að stærð.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: SB V, 260; Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga, 2

RA-399:016 *Efstafles* náma mógrafir 63°53.434N 20°21.492V

Inn á örnefnakort eru merktar mógrafir í Efstaflesi. Mógrafirnar eru greinilegar um 20 m vestan við merki Ölversholtshjáleigu. Þær eru innan við 40 m neðan (sunnan við) raflínu, fast norðan við Hjáleigugil. Á grasi vöxnu, þýfðu svæði.

Mógrafirnar eru stórar um 40-50 X 35-40 m. Þær eru óreglulegar að lögun en allt að 1,5 m á dýpt. Sunnan Hjáleigugilsins virðist sem hugsanlega hafi verið smávegis mótak líka.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Örnefnakort

RA-399:017 þúst beitarhús 63°53.911N 20°22.079V

Inn á örnefnakort er merkt "sauðahús Marels" við Kelduna. Húsin hafa staðið á hæð um 100 m austan við girðingu en um 180 m vestan

við veg. Þau hafa verið tæpum 400 m sunnan við Kelduna (þar sem nú hefur verið gerð stífla fyrir vatn. Hæðin er rúmlega 500 m suðvestan við yngsta sumarbústaðinn í Ölverslandi en er ríflega 400 m norðaustan við bæ 001.

Á hæð í austanverðu holti. Svæðið í kringum hæðina er ræktarlegra en annars staðar á holtinu.

Hæðin sker sig úr umhverfinu og líklegt að í henni sér mannvistarleifar að finna þó er ekki sýnileg tóft á yfirborði. Í hæðinni er járnstaur.

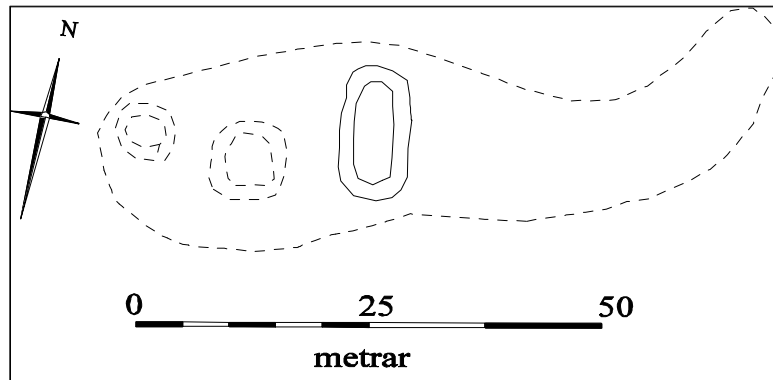
Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Örnefnakort

RA-399:018 beitarhúsatóftir

63°54.110N 20°21.347V

Á örnefnakort er merkt inn "sauðahús" við Bríkur. Tæpum 300 m ASA við sumarbústað (byggður 2002) og 30-40 m norðan við skurð eru óljós merki tófta á hæð. Þau eru um 360 m austan við veginn að Ölversholti. Lág hæð í deiglendisflóa.

Á hæðinni eru þrjár einfaldar þústir. Sú austasta er stærst. Hún er nálega 14 X 7 m að stærð en er mjög ógreinileg. Veggir eru útflattir og einungis dæld í miðjunni.

Tóftirnar, horft til austurs

Ekki er greinilegt op á þessari þúst frekar en öðrum á hæðinni. Um 6 m vestan við þústina er önnur þúst sem er um 7 X 7 m að stærð en ekki er hægt að greina innri lögun hennar. 6 m vestan við þessa þúst er svo þriðja þústin. Hún er 6 X 6 m að stærð

og mótar mjög óljóst fyrir veggjum hennar. Tóftirnar snúa allar nálega norður-suður, þær eru á allar á kafi í grasi og veggir þeirra er mjög hrundir og signir, gjarnan 1,5-2 m á breidd. Ekki er víst að umræddar tóftir séu af “sauðahúsunum” þar sem hugsanlegt er að þau séu fremur þar sem óljós tóft sést 40-50 m ofar (sjá 034).

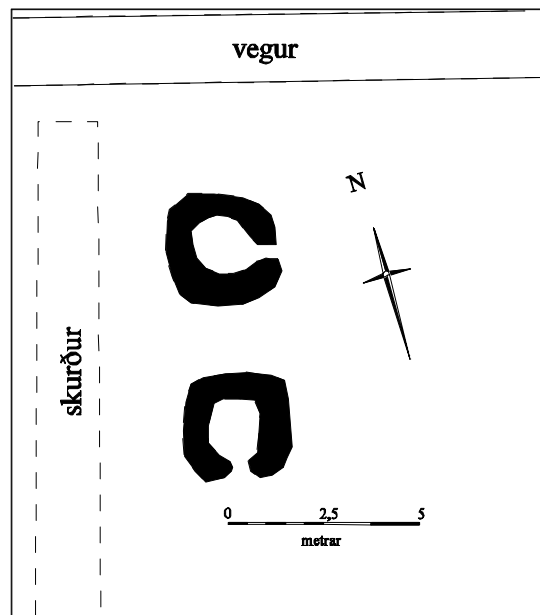
Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Örnefnakort

RA-399:019 tóftir

63°53.743N 20°22.287V

Tvær litlar tóftir eru um 20 m sunnan við útihústóft 023 og 3 m suðvestan við vegslóða sem liggur að sumarbústað í skógreit norðaustan við Ölfersholtsbæinn 001. Þær eru fast norðaustan við skurð sem liggur NA-SV en um 170 ASA við bæ 001. Tóftirnar eru á grasi grónu svæði sem er afmarkað af skurðum og vegarslóða. Nokkur skógrækt er á þessum slóðum.

Nýðri tóftin er óljósari. Hún er 2,5 m í þvermál upphlaðin en umfang veggja er ógreinileg. 2 m sunnar er mun greinilegri tóft. Hún er 3 X 2,5 m að stærð og er op á suðurvegg. Tóftin virðist ekki forn.

Hættumat: stórhætta, vegna skógræktar

Heimildir: Landamerki 1885

RA-399:020 gerði

63°53.734N 20°22.606V

Gerðið, horft til suðausturs

Gerði er 5 m sunnan við útihúsin 004 og um 130 m SV við bæ 001. Gerðið er fast neðan (sunnan) við vegarslóða og hugsanlegt að hann hafi skemmt norðurhlið þess, a.m.k. er hún ein illgreinileg. Umhverfis er grösugt og nokkuð hefur verið gróðursett af trjám í og við gerðið. Gerðið er 40 X 35 m að stærð og er stæðilegt, sérstaklega austurhliðin sem er byggð upp við túngarðinn 022. Það er hlaðið úr torfi, engar grjóthleðslur sjást. Veggir gerðisins eru um 1 m á hæð.

Hættumat: stórhætta, vegna skógræktar

RA-399:021 Tjaldhóll örnefni tjaldstæði 63°53.330N 20°21.410V

"Suðvestur af Blautumýri er gil með

vallendisbökkum, sem heitir Hjáleigugil. Hjá því er lítill hóll, Tjaldhóll." segir í örnefnalýsingu.

Tjaldhóll, horft til austurs

Tjaldhóll er

fagurgrænn, lítill en afmarkaður hóll á merkjum milli Ölversholtshjáleigu og Ölversholts. Hóllinn er um 100 m sunnan við Hjáleigugil. Girðing liggur yfir hólinn. Hann er nú að mestu í landi hjáleigunnar. Fagurgrænn hóll, 2-3 m á hæð en 10 m í þvermál. Nafn hólans bendir til að þar hafi verið hafst við í tjöldum.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga BK, 1

RA-399:022 garðlag túngarður 63°53.743N 20°22.619V

Túngarður liggur umhverfis tún í Ölversholti. Garðurinn er enn stæðilegur og sést víðast hvar umhverfis túnið þó að hann sé rofinn á nokkrum stöðum. Hann er samtals 700-800 m langur. Garðurinn liggur í jaðri túna sem nú eru komin í órækt. Skógrækt er á þessum slóðum og er norðurhlið túngarðsins að miklu leyti kominn inn í skógreit. Garðinn má þó enn greina á milli trjána.

Túngarðurinn er hlaðinn úr torfi og er mis-stæðilegur allt frá því að vera 0,7-0,8 m á hæð og upp í 1,5 m. Skurður er á kafla norðvestan megin á svipuðum stað og

garðurinn liggur bæði við austur- og vesturhlíð hans. Garðurinn afmarkar svæði sem er 170 X 280 m að stærð.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir : Túnakort frá 1917

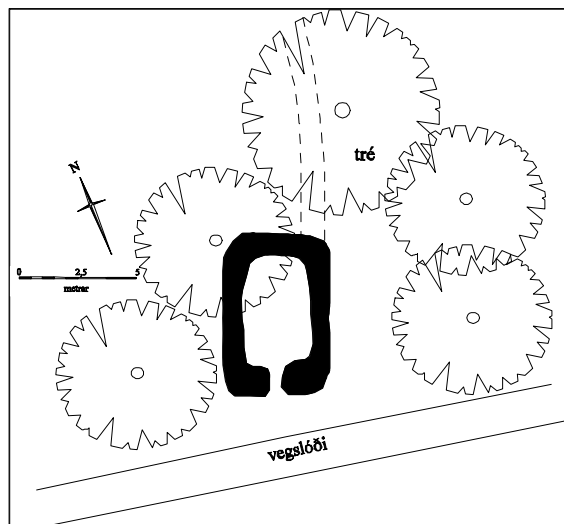
RA-399:023 útihústóft

63°53.753N 20°22.293V

Útihústóft, hroft til norðurs

Tóft er skammt frá því þar sem túngarður fjarar út um 160 m austan við bæ en 10 m norðaustan við enda skurðs sem liggur NA-SV á þessum stað. Um 4 m SV við tóftina er slóði sem liggur að sumarbústað inn í skógreit sem er norðaustan við bæinn í Ölversholti. Umhverfis er þéttur, blandaður skógur en í tóftinni og nánasta umhverfi hennar vex mikið gras. Ekki hefur verið gróðursett í

tóftina en armar grenitrjáa teygja sig yfir norðvesturhluta hennar.

Tóftin er á kafi í grasi en er þó fremur stöðileg. Hún er 7 X 5 m að stærð, snýr norður-suður og er með opi á suðurvegg. Tóftin er einföld, veggir hennar eru allt að 1,3 m að hæð.

Hættumat: stórhætta, vegna skógræktar

RA-399:024 útihústóft

63°53.772N 20°22.316V

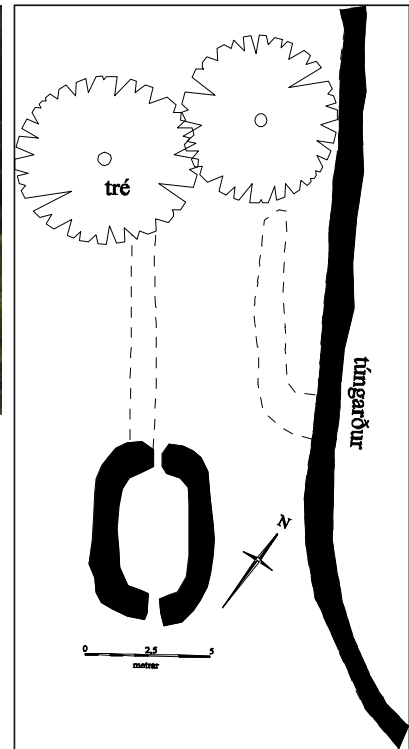
útihústóft, horft til suðurs

Tóft er byggð nálægt því fast innan við túngarð og 15-20 m sunnan við sumarbústað sem er í skógarjaðrinum. Hún er 130-140 m austan við bæ 001. Umhverfis er þéttur greniskógur.

Tóftin er á kafi í grasi. Hún er 7,5 X 4,5 m að stærð en norðausturhlið hennar er byggð inn í brekku.

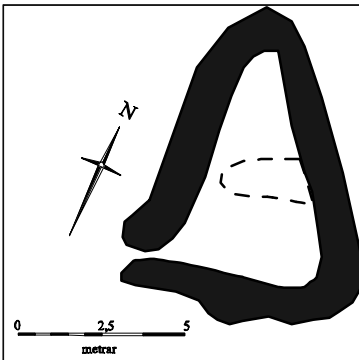
Op eru á bæði norður- og suðurhlið tóftarinnar. Svo virðist sem óljóst garðlag liggi til norðurs frá tóftinni í 10-15 m áður en það hverfur í þéttan skóginn.

Hættumat: hætta, vegna skógræktar

RA-399:025 þúst

63°53.738N 20°23.312V

Tóft er neðan við Hnúkabrekkur en ofan við Smá-rimamýri. Tóftin er um 650-700 m vestan við bæ 001. Neðan við grasi gróna brekku. Greniskógur er ofan brekkunnar og sömuleiðis bæði norðan og sunnan

Þúst, horft til norðvesturs

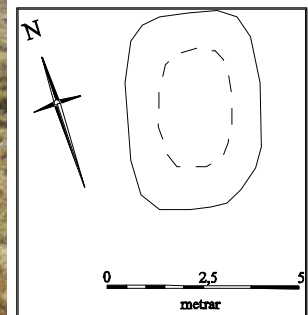
tóftarinnar. Vestan við tóftina hefur verið gróðursett einföld röð birkitrjáa.

Tóftin er grasi gróin og sigrin. Erfitt er að greina nákvæmt lag hennar. Hugsanlega hefur henni verið skipt í 2 hólf en skilin eru þá orðin mjög óljós. Op virðist hafa verið á vesturvegg. Engar grjóthleðslur eru greinilegar. Tóftin er 9 X 6 m að stærð.

Hættumat: stórhætta, vegna skógræktar

RA-399:026 heystæðistöft

63°53.742N 20°22.778V

Tóft er um 250

Heystæðistöft, horft til suðausturs

m VSV við bæ

001 en um 40 m ofan við (norðvestan) við rafmagnskassa. Hún er byggð upp við hæð. Grasgefnir og þýfðir hagar.

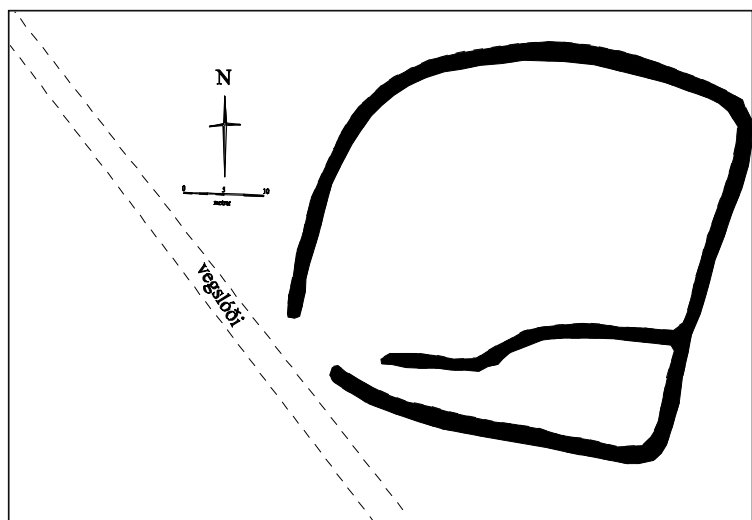
Tóftin líkist helst heystæði. Hún er 5 X 4 m að stærð. Hún er á kafi í grasi. Hugsanlegt er að tóftin tengist Bjallastekkjarminjum (008) enda er hún byggð upp við sömu hæð og tóftirnar tvær sem þar eru skráðar. Hún er þó skráð sérstaklega hér.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

RA-399:027 gerði

63°53.714N 20°23.156V

Sigið og fornlegt gerði er milli Miðhóls og Bjalla. Það er fast austan við vegarslóða sem liggur meðfram skógreit. Það er 20-30 m austan við girðingu sem girðir af skógreit en tæpum 500 m VSV við bæ 001.

Gerði, horft til norðausturs

Gerðið er í dokk milli tveggja hæða. Umhverfis er grasi- og mosavaxið.

Gerðið er mjög sigið og ógreinilegt og lítur nærri því út eins og náttúruleg lægð. Þó má sjá móta fyrir veggjunum sem eru nokkuð reglulegir. Þeir eru allt að 3 m á breidd en 0,2 m á hæð. Gerðið er fremur ferningslaga um 50 X 40 m að stærð. Hugsanlegt er að þarna hafi verið einhvers konar nátthagi eða túnblettur.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

RA-399:028 heimild um leið

63°53.408N 20°21.479V

"Algeng leið milli bæjar var einnig í eða við Rauðalæk..." segir í greinargerð um Ölversholt. Farið var frá Ölversholti og að Hjáleigugili. Gilinu og síðar Rauðalæk var fylgt til suðurs. Mikill grasvöxtur er á þessum slóðum og ekki hægt að greina skýran vegslóða.

Hættumat: engin hætta

RA-399:029 hleðsla brunnur

63°53.762N 20°22.509V

"Brunnur einn, sem hlaðinn er með hringlaga steinhleðslu niður á allmikla dýpt er neðan og vestanvert við bæjarrústina." segir í samantekt um Ölversholt. Brunnurinn er nú nærri því alveg kominn á kaf í gras.

Brunnur, horft til SSV

Hann er 15-20 m SV við SV horn kálgarðs sem er áfastur við bæjarsamstæðuna (001).

Óljós vegslóði liggur fram hjá brunninum um 2 m sunnar. Umhverfis er grasi vaxið. Brunnurinn er á aflíðandi svæði til vesturs frá bæjarhól.

Yfir brunninn hafa verið settur hleri og steinar. Brunnurinn var 3-4 m á dýpt, þröngur að ofan en víkkaði eftir því sem neðar dró.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ölversholt (greinargerð), 49

RA-399:030 heimild um leið

63°53.465N 20°23.191V

"Um 1900 var riðin ákveðin leið frá Ölversholti niður á þjóðveg. Var þá farið frá bænum til suðvesturs við jaðar mýrarinnar milli Stóra-Smala og Litla-Smala, út um Hnúkatögl og yfir mýrina og fram hjá Litlu-Tungu. Algeng leið milli bæja var einnig í eða við Rauðalæk eins og fyrr segir" segir í samantekt um Ölversholt. Liggur í grasi grónum holtum. Umhverfis eru mýrarflákar.

Merki leiðarinnar sjást ennþá á köflum. Hún sést rétt norðan við tóft 031 og liggur til suðvesturs meðfram hóljaðrinum. Greinilegt að þrædd hafa verið helstu holt niður að mýrinni og má víða sjá merki götunnar í þeim sunnanverðum.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ölversholt (greinargerð), 54

RA-399:031 tóft

63°53.571N 20°22.589V

Vestan undir syðsta hluta

Miðmundarhjalla er ógreinileg þúst. Hún er í dæld milli Miðmundahnúks og reiðleiðarinnar (030). Tóftin er tæpum 500 m suðvestan við bæ 001. Hún er í grasi gróinni lögð milli tveggja hæða.

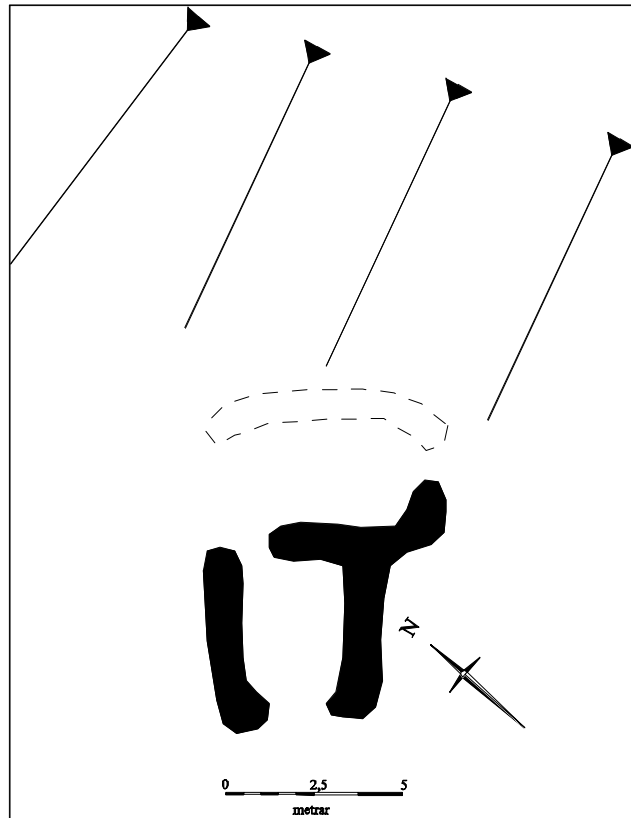

Tóftin, horft til vesturs

Suðvestar er sléttur flói.

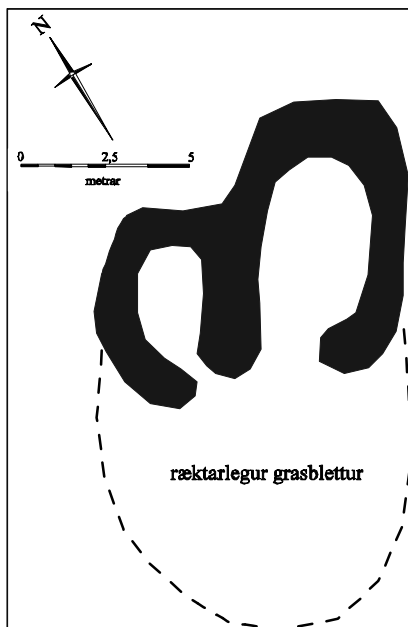
Tóftin er ógreinileg og á kafi í grasi. Hún er um 9 X 7 m að stærð og skiptist upp í 2 hólf. Eystra hólfíð hefur verið byggt inn í brekkuna austan við og hefur það verið opið til norðurs en norðurhlið þess er reyndar mjög ógreinileg. Op er frá eystra hólfinu yfir í það vestara og á því er einnig op á vesturvegg. Tóftin virðist hlaðin úr torfi og engar grjóthleðslur sjást. Líklega hefur tóftin verið e.k. stekkur.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

RA-399:032 tóft

63°53.538N 20°23.002V

Tóftin, horft til VSV

Tóft er um 150 m sunnan við skógræktina í Leirdal.

Hún er byggð norðvestan í Stóra-Smala en norðan við Litla-Smala og er rúmum 600 m suðvestan við bæ 001. Grasi gróin hæð. Grenitrjám hefur nýlega verið plantað í kring en þó ekki í sjálfa tóftina. Sunnar og vestar er flói.

Tóftin er á kafi í grasi og fremur ógreinileg. Hún er 7,5 X 8,5 m að stærð og er tvískipt. Bæði hólfín snúa nálega austur-vestur og er op á þeim á vesturhlið. Framan við tóftina (vestan við hana) er fagurgrænt svæði, mun ræktarleggra en umhverfið. Tóftin er víða 0,3 m á hæð en þó ná vegghleðslur allt að 1,5 m austast í suðurhólfinu.

Hættumat: stórhætta, vegna skógræktar

RA-399:033 gerði

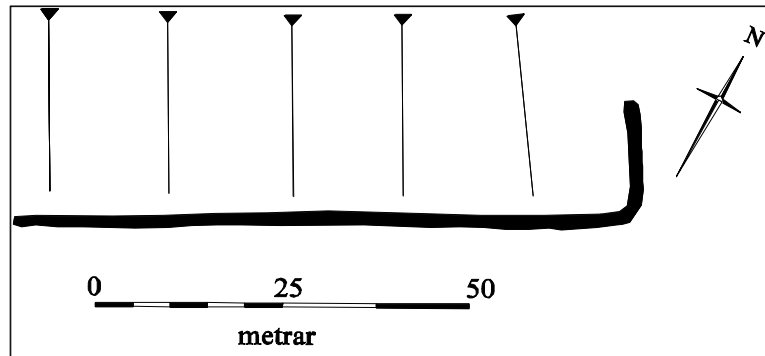
63°53.479N 20°23.563V

Sunnan í Hjáleigurima er gerði. Það er um 1 km suðvestan við bæ 001. Grasi gróin hæð á flóasvæði.

Gerðið er um 80 m langt en 14 m breitt. Garðlög

eru greinileg að sunnan, austan og vestan en ekki má greina norðurhleðslu.

Hættumat: engin hætta

RA-399:034 tóft

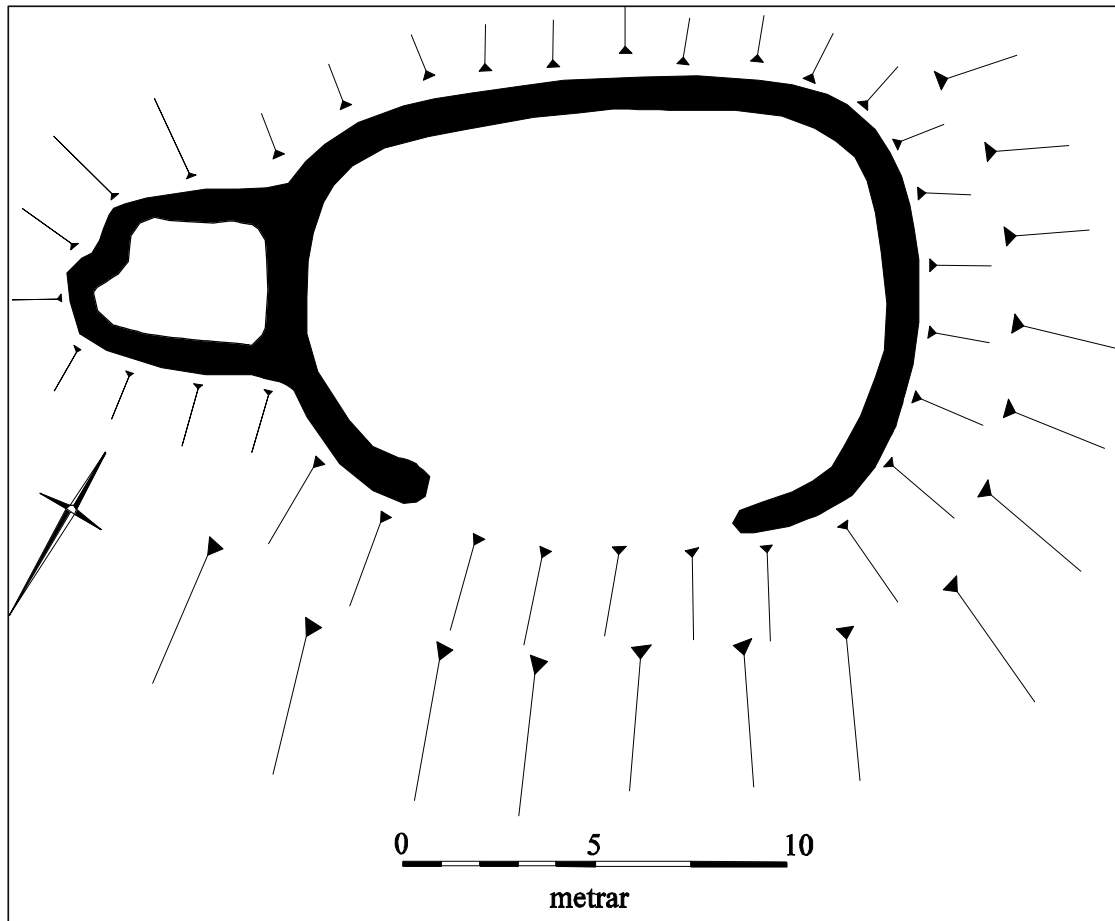
63°54.139N 20°21.450V

Um 270 m austan við veginn að Ölversholti, en um 200 m austan við sumarbústað (byggður 2002) er mjög óljós tóft á greinilegri hæð. Tóftin er 50 m

Tóftin, horft til SSA

ofan (norðan við) hæð sem þrjár tóftir eru (sjá 018). Sauðahús var á þessum slóðum og ljóst að annað hvort sú tóft sem hér er skráð eða 018 er af sauðahúsi.

Umhverfis hæðina er grasi- og kjarri vaxin mýri, nokkuð þýfð. Sunnan við tóftina hallar landi eilítið til suðurs, að löngum skurði sem liggur NV-SA.

Tóftin er á hól sem rís 1-2 m upp úr mýrinni umhverfis. Tóftin er stór, en svo mjög hrunin og sigin að erfitt er að greina hana á stóru svæði. Hún snýr nálega austur-vestur (þó nærri því að vera VSV-ANA), samtals um 23 X 12 m að stærð og er tvískipt. Vestara hólfið er skýrara, en minna og liggur aðeins neðar en það eystra. Tóftin er gróin mosa og grasi og inn í henni vex svolítið kjarr. Veggir eru veigalitlir og vart meira en 0,5-0,6 m á breidd þar sem þeir eru greinilegir. Hluti suðurveggjar er alveg horfinn og í raun er allt austurhólfið ógreinilegt enda tóftin þar mjög veðruð. Nálægt því þar sem suðurveggur fjarar út má greina 2 steina og einnig má greina einstaka steina inn í tóftinni. Þessir steinar virðast aðfluttir og líklega hefur hún að hluta verið hlaðinn úr grjóti þó svo að það megi vart greina nú.

6. Minjar í Ölfersholti

Holtin einkennast, eins og nafnið gefur til kynna, af grasgefum og ræktarlegum holtum á annars flatlendu flóasvæði. Ölfersholt er þar engin undantekning. Stærstur hluti jarðarinnar er mýrarsvæði. Þau stærstu eru Smárimamýri, Flóðamýri, Klettholtsmýri, Blautamýri og Nes (sem nú tilheyrir reyndar Ölfersholtshjáleigu). Stærstu holtin, Heimaholt, Hnúkar, Hnúkatögl og Hafursholt, ná frá landareigninni miðri og til norðausturs að landamerkjum við Bjálmholt. Á þessum holtum eru minjar Ölfersholtbæjarins, Ölfersholtshjáleigu og einnig býlisins Hafursholtis sem byggt var um stutt skeið síðla á 19. öld.

Auk þokkalegra túna á holtunum nærri bæ var engjasláttur töluverður í Ölfersholti og einnig virðist útbeit mikið hafa verið notuð en um það bera margar beitarhúsatóftir fjarri bæ vitni. Þessi nýting engja- og mýrasvæða er eitt helsta einkennið á búskaparháttum í Ölfersholti. Eins og víðar í Holtunum var stundum örðugt um vatn enda rennur enginn lækur í námunda við bæinn. Misgóðar uppsprettur voru í námunda við bæinn og einnig hafa verið grafnir brunnar til að auðvelda vatnstöku.

Búskapur lagðist af í Ölfersholti um 1950. Skýrir það að hluta harla gott ástand minja í túni. Í túni á Ölfersholti sjást leifar síðasta torfbæjarins, 4-5 útihúsatóftir og að auki leifar stæðilegs túngarðs.

Reglan um dreifingu minjastaða er sú að flestir minjastaðir eru í og við heimatún en þeim fækkar hlutfallslega eftir því sem fjær dregur bæ. Til að koma í veg fyrir að minjum verði spillt eða leggja þurfi út í mikinn kostnað við að bjarga fornleifum frá skemmdum við framkvæmdir (s.s. byggingu sumarbústaða og skógrækt) er góð regla að forðast framkvæmdir í og við heimatún bæja. Þótt ekki sjáist merki margra fornleifa á yfirborði í og við heimatún er ekki ólíklegt að mannvistarleifar séu þar neðan svarðar.

Að lokinni heimildakönnun og vettvangsrannsókn er ljóst að í Ölfersholti eru 34 minjastaðir þekktir, sem teljast samkvæmt lögbundinni skilgreiningu fornleifar og eru því friðhelgir. Ástand minja telst fremur gott og á það sérstaklega við um minjar í túni þar en þær eru gjarnan þær sem hvað verst hafa orðið úti í jarðabótum 20. aldar.

Mjög fjölbreyttar minjar eru í landi Ölversholts. Eftirfarandi tegundir af minjastöðum voru skráðar:

- ✍ 4 útihús (RA-399:002-003, 019 og 023-024)
- ✍ 3 leiðir (RA-399:006, 028 og 030)
- ✍ 3 beitarhús (RA-399:007, 017 og 018 eða 034)
- ✍ 3 gerði (RA-399:020, 027 og 033)
- ✍ 3 óþekktar tóftir og þústir (RA-399:025, 031-032)
- ✍ 2 huldufólksbústaðir (RA-399:009 og 013)
- ✍ mógrafir (RA-399:016)
- ✍ fjárhús og hesthús (RA-399:004)
- ✍ bæjarhóll (RA-399:001)
- ✍ legstaður (RA-399:005)
- ✍ stekkur (RA-399:008)
- ✍ kvíar (RA-399:010)
- ✍ þvottastaður (RA-399:011)
- ✍ draugur (RA-399:012)
- ✍ landamerkjavarða (RA-399:014)
- ✍ býli (RA-399:015)
- ✍ tjaldstaður (RA-399:021)
- ✍ túngarður (RA-399:022)
- ✍ heystæði (RA-399:026)
- ✍ brunnur (RA-399:029)

Af þeim 29 stöðum þar sem hægt var að leggja mat á ástand minja voru einungis 4 staðir þar sem ekki sást til fornleifa. Á 7 stöðum sást til fornleifa en á hinum stöðunum 18 sást til tófta og hleðslur voru annað hvort signar (12) eða stóðu grónar (6).

Af minjastöðunum 34 töldust 25 í hættu eða stórhættu. Flestir staðanna töldust í hættu (19). Hætta var oftast talin steðja að minjum vegna fyrirhugaðra sumarbústaðaframkvæmda (16) en einnig voru 3 staðir metnir í hættu vegna skógræktar. Sex staðir töldust í stórhættu (RA-399:002, 019, 020, 023, 025 og 032), allir vegna skógræktar. Aðrir staðir voru í nógu mikilli fjarlægð frá skógrækt og hugsanlegum sumarbústaðarframkvæmdum til að þeir teldust ekki í hættu.

Á næstu árum eru líkur á að byggðir verði nokkrir nýir sumarbústaðir í landi Ölfersholts. Einnig verður haldið áfram skógrækt sem hófst þar á 6. áratug 20. aldar.

Skógur eyðileggur ekki fornleifar á sama hátt og skurðgröfur. Rætur trjáa sprengja hinsvegar vegghleðslur og afmynda rústir þannig að það verður erfitt bæði að átta sig á þeim á yfirborðinu og kanna þær með uppgreftri. Það er þó ekkert sem segir að hagsmunir skógræktar og minjavörslu geti ekki farið saman. Fornleifar þekja aðeins brotabrot af heildarflatarmáli mögulegs skógræktarlands og ætti að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Slíkt krefst þess aðeins að fornleifastaðirnir séu þekktir og að skógurinn sé hirtur þannig að hann sái sér ekki sjálfur í tóftir á auðum svæðum.

Auðvelt ætti einnig að vera að skipuleggja áætlaða sumarbústaði þannig að þeir skemmi ekki fornleifar þótt þeir séu í nágrenni þeirra. *Nýta mætti þekktar fornleifar til að auka á útivistargildi svæðisins.* Eigendur Ölfersholts fóru fram á að fornleifaskráning yrði gerð áður en endanleg lega flestra þeirra bústaða sem kunna að verða byggðir á jörðinni var ákveðin. Slíkt er til fyrirmyndar og auðveldar minjavernd svo um munar. Þannig má, án mikillar fyrirhafnar, samræma framtíðarhlutverk Ölfersholts sem sumarbústaðalands og verndun fornleifa á jörðinni.

Samkvæmt þjóðminjalögum teljast allar minjar, 100 ára og eldri, til fornminja og eru þær friðhelgar. Fornleifavernd ríkisins hefur það hlutverk að hafa eftirlit með minjum og verndun þeirra. Meginábyrgð á varðveislu minja liggur þó, eins og áður, að stórum hluta hjá ábúendum og eigendum jarða, enda þeirra að stuðla að því að framkvæmdir og umrót skaði ekki fornleifar. Í þessu samhengi er rétt að minna á 10. grein þjóðminjalaga þar sem fram kemur að fornleifum megi enginn „spilla, granda eða breyta, né heldur hylja, laga né aflaga né úr stað flytja nema með leyfi Fornleifaverndar ríkisins.“

Heimildaskrá

Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson. 1994-. *Fornleifaskráning í Eyjafirði I-*,
Fornleifastofnun Íslands & Minjasafnið á Akureyri. Akureyri.

AI : *Alþingisbækur Íslands IV*. 1920-1924. Reykjavíkk.

Árni Óla. 1962. *Þúsund ára sveitaþorp: Úr sögu Þykkvabæjar í Rangárþingi*.
Reykjavík.

Biskupasögur II. bindi. 1878. Kaupmannahöfn.

DI: *Íslenzkt fornbréfasafn I-XVI*. 1857-1972. Kaupmannahöfn/Reykjavík.

FF: *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823 I-II*. 1983. Sveinbjörn Rafnsson bjó til
prentunar. Reykjavík.

Haraldur Matthíasson: *Landið og Landnáma II*. 1982. Reykjavík.

ÍF I: *Íslenzk fornrit I. Íslendingabók & Landnáma*. 1986. Reykjavík.

JÁM: *Jarðabók Árna Magnúsoar og Páls Vídalín. Vestmanneyja- og
Rangárvallasýsla I*. 1990. Reykjavík.

Kuml og haugfé: *Kuml og haugfé: úr heiðnum sið á Íslandi*. 2000. Kristján Eldjárn.
2. útgáfa, ritstjóri Adolf Friðriksson. Reykjavík.

Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir. 1999. *Fornleifar í Rangárvallasýslu I:
svæðisskráning í Fljótshlíð, Hvolhreppi, Rangárvöllum, Djúpárhreppi,
Ásahreppi og Holta- og Landssveit*. (3. hefti). Fornleifastofnun Íslands.
Fjölrit nr. FS095-99021.

SSR: *Rangárvallasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmennafélags
1839-1845, 1856 og 1872-1873*. 1968. Reykjavík.

SB V: *Sunnlenskar byggðir V. bindi. 1987. Selfoss.*

Sædís Gunnarsdóttir. 2000. *Menningarminjar í Rangárvallasýslu: Greinargerð um svæðisskráningu*. Fornleifastofnun Íslands. Fjölrit nr. FS122-99023. Reykjavík.

Óútgefið.

Landamerki 1885.

Magnús K. Sigurjónsson. 2003. *Ölversholt: Greinargerð um jörðina Ölversholt í Rangárþingi ytra.*

Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga. Örnefnaskrá fyrir Ölversholt og Ölversholtshjáleigu. Heimildamaður Arnleif Einarsdóttir, Bergsteinn Kristjánsson skráði og Björn Þorsteinsson skráði inngang. Í handriti á Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Ölversholt og Ölversholtshjáleiga (viðbætur). Örnefnaskrá fyrir Ölversholt. Heimildamaður Meyvant Þorsteinsson, Ölversholti, Bergsteinn Kristjánsson skráði.

Örnefnakort fyrir Ölversholt og Ölversholtshjáleigu. Heimildamenn: Arnleif Einarsdóttir og Marel Þorsteinsson. Baldur og Ólafur Örn Árnasynir frá Ölversholtshjáleigu staðsettu. Í handriti á Örnefnastofnun Íslands.

Túnakort 1917: Þjóðskjalasafn Íslands, Jarðadeild.

